

<https://doi.org/10.34142/23129387.2020.63.09>

УДК 159. 922.73

ORCID 0000-0003-0938-9684

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Ольга М. Лазаревська

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри
музикознавства та хорового мистецтва
Львівського національного університету
імені Івана Франка, Україна
E-mail: lazolya@ukr.net*

Мета дослідження. Визначення основних психологічних факторів впливу в процесі арт-терапії з дітьми дошкільного віку.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала культурно-історична теорія, теорія, комплексний діагностичний тест для виявлення індивідуальних і психологічних особливостей дитини і характеру бачення нею оточуючого світу, уявлення про себе і свою діяльність. Були використані методики визначення рівня розвитку сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви.

Результати. Визначено, що арт-терапія як стратегія втілення основних завдань психокорекційної роботи в умовах становлення свідомості дитини в просторі дитячо-дорослої спільноти будується на наступних принципах: творчого розвитку; використання ефекту саморозвитку за активної підтримки дорослого; принцип системного підходу до психокорекційної роботи, що призводить до досягнення психотерапевтичного ефекту; принцип опосередкування особистості дитини та її відношень у процесі відтворення картини світу через формування візуальної моделі, яка є системою графічних і кольорових значень, «візуальних архетипів» у дитячій творчості.

У статті показано, що у процесі арт-терапії відбувається становлення і розвиток трьох ліній відношень дитини: до себе, до оточуючих людей і світу, що складають її картину світу.

Висновки. У статті проаналізовано проблему арт-терапії як засобу психологічної гармонізації та розвитку психіки дитини через художньо-творчу діяльність.

Розглянуто наукові пошуки вчених з питань особливостей арт-терапії як науки, її ефективності в роботі з дітьми дошкільного віку, визначено психологічні фактори щодо психотерапевтичного та психокорегуючого потенціалу образотворчого мистецтва і художньо-творчої діяльності в роботі з дітьми.

Розкрито психологічні фактори психотерапевтичного впливу на етапі початку образотворчої діяльності дитини, зокрема художня експресія, психотерапевтичні відношення та інтерпретація вербально-зворотнього зв'язку.

Ключові слова: арт-терапія, художня експресія, психотерапевтичні відношення, діти дошкільного віку, образотворча діяльність.

Psychological factors of influence of art therapy on the process of child development

Olga M. Lazarevska

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department musicology
and choral art,
Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
Email: lazolya@ukr.net*

The aim of the study. Determining the main psychological factors of influence in the process of art therapy with preschool children.

Methodology and research methods. The methodological basis of the study was cultural-historical theory, theory, a comprehensive diagnostic test to identify individual and psychological characteristics of the child and the nature of his vision of the world around him, ideas about himself and his activities. Methods were used to determine the level of development of perception, attention, memory, thinking, imagination.

Results: It is determined that art therapy as a strategy for the implementation of the main tasks of psycho-correctional work in the formation of the child's consciousness in the space of the child-adult community is based on the following principles: creative development; use of the effect of self-development with the active support of an adult; the principle of a systematic approach to psycho-correctional work, which leads to the achievement of psychotherapeutic effect; the principle of mediation of

the child's personality and its relations in the process of reproducing the picture of the world through the formation of a visual model, which is a system of graphic and color meanings, "visual archetypes" in children's art. The article shows that in the process of art therapy is the formation and development of three lines of relations of the child: to Self, to others and to the world that make up his picture of the world.

Conclusions. The article analyzes the problem of art therapy as a means of psychological harmonization and development of the child's psyche through artistic and creative activities.

The scientific research of scientists on the features of art therapy as a science, its effectiveness in working with preschool children, psychological factors for psychotherapeutic and psychocorrective potential of fine arts and artistic and creative activities in working with children are considered.

The psychological factors of psychotherapeutic influence at the stage of the beginning of the child's artistic activity are revealed, in particular artistic expression, psychotherapeutic relations and interpretation of verbal feedback.

Keywords: *art therapy, artistic expression, psychotherapeutic relations, preschool children, art activity.*

Вступ. Орієнтація навчально-виховних систем на розвиток гармонійно та всебічно розвиненої особистості сприяє активному поширенню використання мистецтва із терапевтичною метою в соціальній сфері і спонукає науковців до вивчення питань, які стосуються даної проблеми.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю застосування корекційних методів системного характеру в роботі з дітьми, що впливає не тільки на окремі психічні процеси, але й на особистісні структури в цілому.

З точки зору позитивного аспекту розуміння психічного здоров'я як збереження здатності до розвитку і збагачення особистості, обґрунтованим є зростаючий інтерес до різноманітних **напрямків** терапії творчістю, зокрема до арт-терапії. Це пояснюється зорієнтованістю даного виду оптимізації і гармонізації психічного розвитку на властивому кожній людині внутрішньому потенціалу здоров'я, її акцент на природний прояв думок, почуттів, настроїв у творчості.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала культурно-історична теорія Л.С. Виготського (2000), теорія розвитку Б.Д.Ельконіна (2007), комплексний діагностичний тест О.Ф.Потьомкіної (1987) для виявлення індивідуальних і психологічних особливостей дитини і характеру бачення нею оточуючого світу, уявлення про себе і свою діяльність. Для виявлення загального рівня психологічного розвитку були використані методики визначення рівня розвитку сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви (Немов Р.С., 1995). Метод арт-терапії використовується в реабілітаційній, педагогічній та соціальній роботі як засіб психологічної гармонізації і розвитку психіки людини через художню творчість і відноситься до впливу через враження. Зокрема, саме враженнями відродилася гуманістична психотерапія, яка знайшла свій розвиток у працях вчених як терапія захопленням. Терапія захопленням тлумачить розвиток творчих здібностей, лікування напхненням, культурою, сприяє творчому розвитку та збагаченню особистості. В останні роки активно розробляються нові оригінальні концепції арт-терапії, які доповнюють традиційні психодинамічні, біхевіоральні та гуманістичні уявлення про природу і механізми оптимізму чого впливу занять художньою творчістю.

Результати та дискусії. Існують різні точки зору на механізм терапевтичного впливу художньої експресії, що складає суть художньої творчості. Е.Крамер (1978) вважає, що художня творчість в рамках арт-терапії еквівалентна суб'єктивному досвіду людини, «володіє достатніми можливостями для ствердження переживань клієнта і трансформації характерних для нього деструктивних проявів у більш складні почуття». Терапевтичний ефект арт-терапії, відповідно до психоаналітичної концепції, зводиться до усвідомлення пацієнтом своїх страхів та внутрішніх протиріч.

Представник американської школи, зокрема П.Джонс (2005), пов'язує лікувальний вплив арт-терапії з можливостями відволікання людини від її хворобливих переживань, у своєму підході до арт-терапії об'єднує обидва напрямки в роботі арт -

терапевта – психоаналітичне із самостійними заняттями пацієнта творчою діяльністю.

В Інформаційній брошурі Британської асоціації арт-терапевтів «Художник і арт терапевт: коротке обговорення їх ролей в лікарнях, спеціальних школах і соціальній сфері» (2014) міститься таке визначення арт-терапії «арт-терапія пов'язана із створенням візуальних образів, і цей процес передбачає взаємодію між автором художньої роботи (пацієнтом), самою художньою роботою і психотерапевтом. Основою психотерапевтичної взаємодії є вираження і конденсація неусвідомленого психічного матеріалу через художню експресію».

К.Юнг (1998) надавав образу, символу більш важливого значення, він вважав символічність універсальним засобом психічної експресії, що активізує компенсаторні процеси розвитку психічного апарату. Художня творчість і символічність для К.Юнга пов'язані із самосцілюючими можливостями психіки.

Умовно проблема має фонові відношення клієнта і арт-терапевта, які володіють тенденцією інтеріоризації, і аспект внутрішньої реакції клієнта на стимул, тобто безпосередньо на факт арт-терапевтичного впливу, в даному випадку маємо на увазі, момент формування мотивації, інтересу до арт-терапевтичних занять.

У своїх дослідженнях О.Копитін (2016) проблему взаємовідношень пацієнта і арт-терапевта розглядає з позиції системних відношень. Відповідно до традиційної детерміністичної парадигми лінійних зв'язків, факт наявності пацієнта, який має психологічну проблему і арт-терапевта, який володіє необхідними знаннями для її розв'язання, є приводом для виникнення зв'язку між пацієнтом і арт-терапевтом.

Відповідно до системного підходу для створення атмосфери вільного вираження клієнтом свого внутрішнього світу, для встановлення психотерапевтичного зв'язку необхідним є емоційний резонанс з клієнтом. Іншими словами, - як пише О.Копитін «в плані системних відношень для створення зв'язку

необхідним є взаємний обмін почуттями, образами та ідеями пацієнта і психотерапевта»(2016).

У даний час існує дефіцит системних досліджень моментів арт-терапевтичного процесу, які пов'язані з реальними змінами в станах і взаємовідносинах пацієнта і арт-терапевта. Саме такі дослідження змогли б допомогти наблизитись до розуміння механізмів лікувального впливу арт-терапії. Одним із таких підходів є поєднувальний аналіз психологічного та естетичного змісту візуальних образів.

Естетичне переживання входить у структуру системних відношень клієнта, арт-терапевта в процесі арт-терапевтичної художньої експресії. За визначенням естетичні переживання є, перш за все, чуттєвими, емоційними. Саме естетичні переживання є емоційним супроводом будь-якої творчої діяльності людини. У своїй праці «Психологія мистецтва» Л.Виготський (2000) пише про те, що акт мистецтва є творчий акт і не може бути відтвореним шляхом виключно свідомих операцій, але в той же час, будь-який акт мистецтва обов'язково містить попередні акти раціонального пізнання світу. Творча діяльність дітей, дитяче мистецтво мають свої особливості та вказують на «психологічну спорідненість мистецтва і гри для дитини».

Відповідно до поглядів С.Рубінштейна (1973), основну спонукаючу і контролюючу роль в діяльності людини відіграють емоції, які викликають певні зміни в мотиваційній сфері. Саме емоційному аспекту в процесі діяльності С.Рубенштейн надавав великого значення: «радість, що викликана яким-небудь значним для особистості переживанням, може викликати прилив сил, за яких робота буде виконуватись легко».

Суть арт-терапевтичної діяльності, як ігрової полягає в різноманітності переживань, що є важливим для дитини. Зокрема, в період дошкільного дитинства, в сенситивний період розвитку спілкування та ігрової діяльності, емоційного розвитку, в період формування нових мотивів діяльності, поєднання ігрового характеру арт-терапії і емоційного компонента естетичних переживань є найбільш співзвучні психічній організації дитини цього віку і здатні, на наш погляд, викликати сильний

резонансний ефект. І саме він сприяє формуванню мотиву діяльності, зацікавленості, через емоційну мобілізацію уваги.

До факторів психотерапевтичного впливу на етапі початку образотворчої діяльності дитини відносяться фактори художньої експресії, психотерапевтичних відношень та інтерпретації вербально - зворотнього зв'язку.

Фактор художньої експресії пов'язаний з вираженням почуттів і думок дитини через її діяльність з різними образотворчими матеріалами і створенням художнього образу, який стає засобом втілення афектів і набуває особливої сили впливу на дитину. Художній образ виникає у результаті символування у процесі художньої експресії. Багато дослідників пов'язують цілющий ефект арт-терапії саме із символуванням, бо таким чином людина спілкується сама з собою і оточуючими, художні символи здатні опосередковувати процеси пізнання, забезпечувати зв'язок внутрішньої і зовнішньої реальності.

Д.Шавер'єн (1995) ділить образи, що створюються в процесі арт-терапії на дві групи: до першої відносяться «діаграматичні образи», які є результатом діяльності свідомості, фігуративним зображенням – ілюстрацією або описом почуттів, але ніколи ці почуття не втілюють; до другої групи відносить «втілювані образи», які поєднують в собі афекти та їх енергію, у зв'язку з чим здатні впливати на автора зображення. Втілювані образи безпосередньо відображають і акумулюють почуття дитини: «коли малюнок «втілює» почуття пацієнта, починають активно взаємодіяти з образом, стають можливими психологічні зміни за допомогою самого малюнку».

С.Лангер (2000) вважає, що «проекція почуттів на зовнішні об'єкти – це перший крок до символізації і визнання цих почуттів» маніпуляції, що пов'язані із створенням дитиною продукції також володіють психотерапевтичним ефектом і це можуть бути художні описи, драматургічна імпровізація на основі створених образів, передача через рух, танець, що відбуваються в комплексі поведінкових проявів та переживань.

Наступним фактором психотерапевтичного впливу арт-терапії є психотерапевтичні відношення, які мають за мету

використання «різних інтервенцій, що можуть надати клієнтові емоційну підтримку, допомогти йому в усвідомленні змісту образотворчої продукції та її зв'язку з особливостями його особистості, проблемами та системою відношень». У створенні психотерапевтичних відношень велике значення має емпатія і саме психотерапевти, які нею володіють здатні розкрити у своїх пацієнтів почуття поваги до себе і віру в сприятливий результат лікування, спосіб встановити з ним психотерапевтичний альянс, в якому здорове і розумне начало, яке є в особистості дитини, зможе лише зміцнюватися.

Уся різноманітність факторів психотерапевтичного впливу в арт-терапії, що відображає різноманітність стосунків людини з оточуючим світом, можна, на думку А.Копитіна (2016) звести до трьох найбільш важливих:

- фактор художньої експресії;
- фактор психотерапевтичних відношень;
- фактор інтерпретації та вербального - зворотнього

зв'язку.

Фактор художньої експресії пов'язаний із вираженням почуттів, потреб і думок клієнта через його роботу з різними зображальними матеріалами і створенням художніх образів.

Художня експресія є процесом, який розгорнутий в часі і має декілька етапів:

- етап підготовки і «настроювання на образотворчу діяльність»;
- етап безпосереднього реагування почуттів і потреб в експресивній поведінці з мінімальним усвідомленням дитиною психологічного змісту продукції (етап «виполіскування почуттів»);
- етап поступової трансформації хаотичної і малозмістовної художньої експресії в більш складну художню продукцію, з поступовим усвідомленням її психологічного змісту та з переводом в символічні образи.

Представники різних шкіл арт-терапії по-різному пояснюють психотерапевтичний вплив художньої експресії: біхевіористи пов'язують його із «відволіканням» уваги від хворобливих переживань із розвитком більш адаптивних форм поведінки;

представники гуманістичної психотерапії – з можливістю само актуалізації. Найбільш розроблений і поширений на даний час психодинамічний підхід до пояснення психотерапевтичного впливу художньої експресії. В рамках класичного психоаналізу образотворча діяльність розглядалася як частковий аспект сублімації, яка пов'язані із трансформацією інстинктивного імпульсу в художньо - образному уявленні.

З.Фрейд (1998) прирівнював художню творчість до сновидінь і фантазій, оскільки вони, на його думку, виконують компенсаторну роль, знімаючи фрустрацію інстинктивних потреб. Художня творчість, на думку З.Фрейда, є компромісною формою задоволення не в прямій, а в опосередкованій формі символічних образів.

К.Юнг (1998) мав інші погляди на символотворення в процесі художньої творчості, він пов'язував їх з реалізацією «самосцілюючих можливостей психіки». Творча діяльність за Юнгом є внутрішньою потребою, «особливого роду інстинктом, який перетворює людину в інструмент вираження досвіду колективного підсвідомого». Він вважав символотворення універсальним засобом психічної експресії, необхідної на різних етапах розвитку протягом всього життя людини.

Психоаналітична концепція в розумінні характеру впливу художньої експресії на психіку розроблялася Д.Віннікотом (2002), яка трактує фактор художньої експресії як форму психічного досвіду на грані внутрішньої і зовнішньої реальності, що має безпосереднє відношення до розвитку креативності та ігрової діяльності. Він першим вказав на те, що образотворча діяльність є однією із видів ігрової діяльності, а ознакою, що їх поєднує є творче начало особистості.

Саме в період дитинства відбувається зародження творчої гри і творча основа дитини проявляє себе, перш за все в тому, що вона відкриває і перетворює в собі, у своєму баченні світу незалежно від міри усвідомленості та зовнішньої результативності цього процесу.

Одним із загальноприйнятих критеріїв творчого відношення дитини до оточуючого світу традиційно вважалася уява, розвиток потребнісно-мотиваційної сфери, зокрема, рівень власної

активності в пізнанні, внутрішньої ініціативи, що надихає до пошуків нового. Різниця між художньою діяльністю і грою полягає в тому, що предметно-практична діяльність регулюється результатом, а ігрові дії – сюжетом і процесом дій. Творчий аспект гри проявляється в її потребнісно-мотиваційному аспекті, в структурі ігрових дій, особливостях уяви, характері взаємодії з дорослим під час гри.

Аналіз параметрів потребнісно-мотиваційної сфери гри, структури ігрових дій і уяви, на думку Л.Галігузової (1992), дозволив виявити моменти зародження творчих елементів у ігровій діяльності дітей. «Вони полягають в тому, що на фоні підсилення інтересу до нового виду активності, дитина досить швидко починає відступати від зразків дій, що пропонують дорослі, і вносити в них свої нюанси, апробувати різні схеми їх виконання, а також здійснювати самостійні ігрові дії. Уява в цей період має репродуктивний характер». Несподіване символічне використання предметів може розглядатись як прояв творчої уяви у грі.

Сучасна арт-терапевтична практика свідчить про те, що для досягнення лікувальних ефектів, пов'язаних з фактором художньої експресії, велике значення має як те, що випереджає створення художніх образів, так і те, що за цим йде. Без проходження таких етапів неможливим є досягнення успіхів.

Незалежно від конкретного виду арт-терапії фактор психотерапевтичних відношень є одним із значимих моментів впливу, до них відносяться наступні функції психотерапевта:

- створення атмосфери терпимості для вільного вираження клієнтом своїх переживань в певних формах художньої експресії;
- організація творчої діяльності за рахунок формування певної системи правил поведінки та акцентування уваги на художній діяльності;
- встановлення з клієнтом емоційного резонансу, необхідного для обміну почуттями, образами, для діалогу як на вербальному, так і невербальному рівні.

У дошкільному віці, в сенситивний період розвитку когнітивних здібностей особливо важливим є заняття творчістю, оскільки творчий процес припускає наявність і розв'язання будь-

якої проблемної ситуації. Можна стверджувати, що художня експресія в процесі арт-терапії за своєю сутністю вже передбачає єдність емоційного та концептуального начала і є для дитини подією, де дорослий виступає як посередник між ідеальним і реальним у процесі співтворчості. Криза дитинства, на думку Д.Ельконіна, продовжується до тих пір, поки психологічна зрілість дитини не прийде у відповідність з новим, більш високим в розумінні більшої складності, розуміння і прийняття ідеальності. В прогностичному плані вікова криза, яка нормально проходить, як правило, оптимістична.

Оскільки арт-терапія є терапією шляхом творчого самовираження, то із впевненістю можна стверджувати, що ця її властивість відкриває безмежні можливості для особистого зростання.

Виходячи із вищевикладеного, можна припустити, що в подібній кризовій ситуації «в якості компенсації невиявленості і неуявленості ідеальної форми» повинна зростати роль безпосереднього зв'язку з дорослим на основі добра, краси і гармонії, повинно відзначатися компенсаторне підсилення репрезентованості естетичних елементів сприйняття оточуючого світу як прояв краси і гармонії. У зв'язку з цим зростає роль посередництва дорослого, в даному випадку арт-терапевта, та сприйняття оточуючого світу через творчий акт.

Арт-терапевт займаючись спільно з дитиною творчою діяльністю одночасно відтворює ідеальні форми дитячо-дорослої спільноти. Творчий акт дитини, «всякий акт мистецтва» неодмінно включає, як свою обов'язкову умову, попередні акти раціонального пізнання, розуміння, асоціації і т.п. З того моменту, коли дитина опановує мову, за допомогою якої вона вже може моделювати світ, «створюючи його символічний аналог у вигляді тексту – словесного висловлювання, намальованого рисунку, виліпленої фігурки і т.», вона намагається впорядкувати безліч вражень, узагальнити їх у знання про світ у вигляді доступної для неї моделі світостворення.

Отже, арт-терапія як стратегія втілення основних завдань психокорекційної роботи в умовах становлення свідомості

дитини в просторі дитячо-дорослої спільноти будується на наступних принципах:

- принцип творчого розвитку;
- принцип використання ефекту саморозвитку за активної підтримки дорослого припускає наявність непередбачених, самобутніх проявів дитячої поведінки в процесі художньо-естетичної діяльності разом з іншими дітьми і дорослими, що веде до свободи творчого самовираження дитини;
- принцип системного підходу до психокорекційної роботи, що призводить до досягнення психотерапевтичного ефекту;
- принцип опосередкування особистості дитини та її відношень у процесі відтворення картини світу через формування візуальних моделей, яка є системою графічних і кольорових значень, «візуальних архетипів» у дитячій творчості.

Отже, природньо-універсальний характер впливу в процесі арт-терапії факторів естетичного переживання, реалізації творчого потенціалу і пов'язаних з ним інтелектуальних емоцій виявляє активізуючий вплив на психічний розвиток дітей дошкільного віку. В основі активізованого впливу арт-терапії лежить мотивуютьуючий ефект, ефект внутрішнього спонукання до дії, який призводить до емоційної мобілізації уваги.

Арт-терапевт, використовуючи психологічні фактори арт-терапії (художня експресія, психотерапевтичні відношення, інтерпретація та зворотній вербальний зв'язок) створює дитячо-дорослу спільність і транслює художню культуру в світ дитини.

Таким чином, у процесі арт-терапії відбувається становлення і розвиток трьох ліній відношень дитини: до себе, до оточуючих людей і світу, що складають її картину світу.

Висновки. У статті проаналізовано проблему арт-терапії як засобу психологічної гармонізації та розвитку психіки дитини через художньо-творчу діяльність.

Розглянуто наукові пошуки вчених з питань особливостей арт-терапії як науки, її ефективності в роботі з дітьми дошкільного віку, визначено психологічні фактори щодо психотерапевтичного та психокорегуючого потенціалу

образотворчого мистецтва і художньо-творчої діяльності в роботі з дітьми.

Розкрито психологічні фактори психотерапевтичного впливу на етапі початку образотворчої діяльності дитини, зокрема художня експресія, психотерапевтичні відношення та інтерпретація вербально-зворотнього зв'язку.

Література

- Вознесенська, О. (2005). Особливості арт-терапії як методу. *Психолог*, 39, 15-23.
- Іванова, В. (2009). Арт-терапія: проблеми становлення і розвитку. *Педагогічні науки*, 108, 43-46.
- Федій, О. (2007). *Естетотерапія*. Київ: Центр учбової літератури.
- Винникотт, Д. (2002). *Игра и реальность*. Москва: Институт общегуманитарных исследований.
- Выготский, Л. (2000). *Психология искусства*. СПб: Азбука.
- Ельконин, Д. (2007). *Детская психология*. Москва: Академия.
- Киселева, М. (2007). *Арт-терапия в практической психологии и социальной работе*. СПб: Питер.
- Копытин, А. (2006). *Арт-терапия – новые горизонты*. Москва: Когито-Центр.
- Лангер, С. (2000). *Философия в новом ключе*. Москва: Республика.
- Лэндрет, Г. (1994). *Игровая терапия: искусство отношений*. Москва: Международная педагогическая академия.
- Немов, Р. (2003). *Практическая психология*. Москва: Владос.
- Рубинштейн, С. (1973). *Проблемы общей психологии*. Москва: Педагогика.
- Фрейд, З. (1995). *Художник и фантазирование*. Москва: Республики.
- Хоган, С. (2017). *Проблемы идентичности*. СПб: Речь.
- Юнг, К. (1998). *Избранное*. Москва: ООО Попурри.
- Art Therapy Association. (2014). London: British Association of Art Therapists.
- Jons, P. (2005). *The Arts Therapies: A Revolution in Healthcare*. New-York: Taylor and Francis e-Library.
- Kramer, E. (1978). *Art in a Children's Community*. New-York: Charles C. Thomas Publisher.
- Schaverien, J. (1995). *Desire and the female therapist: engendered gazes in psychotherapy and art therapy*. London: Routledge.

Оригінальний рукопис отриманий 1 жовтня 2020 року

Стаття прийнята до друку 23 жовтня 2020 року